

9. Розенталь Д.Е., Голуб И.Б., Теленкова М.А. Современный русский язык. – М.: Международные отношения, 1995. – 560 с.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с

СПИСОК ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ

11. Wodehouse P.G. Carry on, Jeeves. – Moscow: Jupiter-Inter, 2004. – 236 p.
12. Wodehouse P.G. Jeeves Omnibus. – V. 4: Jeeves and the Feudal Spirit, Jeeves in the Offing, Stiff Upper Lip, Jeeves. – London: Hutchinson, 2000. – 460 p.
13. Wodehouse P.G. Right Ho, Jeeves. – N.Y.: Penguin Books, 1962. – 248p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Анжела Болдырева – кандидат филологических наук, преподаватель кафедры теории и практики перевода Одесского национального университета им. И.И. Мечникова.

Научные интересы: межкультурная коммуникация, психолингвистика, ономастика.

ДО ПОШУКІВ МОДЕЛІ ПОРІВНЯННЯ ЛЕКСИЧНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Олександр БОНДАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті здійснено аналіз ідеографічних класифікацій, доведено їхній потенціал в якості незалежної від зіставлюваних мов моделі порівняння лексичних систем.

The article concentrates on ideographic classifications analysis and justifies its potential as an invariant pattern with respect to lexical systems compared.

Всі існуючі підходи до вивчення лексичних систем перебувають у межах двох парадигм – від форми до значення та від значення до форми. Залучення першої передбачає якомога точнішу і повну характеристику всіх існуючих значень і способів ужитку певного мовного елемента. Застосування другої має на меті опис та класифікацію всіх способів утілення певного змістового комплексу. Звичайно ж, “користувач”, адресат лінгвістичної продукції відчуває потребу в описах обох типів. Так, наприклад, зустрівшись з незнайомим словом, він, вірогідно, звернеться до словника, в якому перераховано всі значення “незнайомця”. Коли ж доводиться виступати, писати чи перекладати – часто-густо стає “німим”, який хоче сформулювати думку, нібито знає, або принаймні відчуває що саме, а необхідне слово не йде у голову.

Тут і стає у нагоді опис мови за принципом “від значення до форми”. Саме тому в європейській лексикографії вже з півтора століття поряд з звичайними, тлумачними словниками, створеними за алфавітним принципом, які впорядковують лексичний склад мови за формальною ознакою, створюються словники семантичні або ідеографічні, які класифікують слова на засадах спільності і подібності їхніх значень [12; 13; 14; 15]. Значення ідеографічних словників в загальній системі словників національної мови визначається не лише їхньою практичною необхідністю для перекладачів, редакторів, спічрайтерів тощо. Ідеографічні словники – безпосереднє і наочне відображення запасу змістів, накопичених, “напрацьованих” мовою і поколіннями її носіїв [3]. Попри свою багатоплановість, реальний світ, який опосередковано відтворюється в мові, є єдиним. Це спричинене об’єктивними законами руху матерії, які мають універсальний характер. Корелятом єдиного світу в пізнанні виступає єдине знання, закріплене в поняттях, однією з форм фіксації яких є лексика [8]. Таким чином, тезаурус – це модель мовної картини світу, яка узагальнює та синтезує в цілісну структуру моделі певних фрагментів зовнішнього світу з диференційованою деталізацією предметів, явищ, властивостей та відношень. Смысловий континуум для всіх мов спільний, однак кожна конкретна мова членує його специфічно. Ступінь вербальної деталізації кожної ділянки цього континууму зумовлений рівнем розвитку мови та позалінгвальними чинниками, що його визначають.

Загальнофілософська цінність існуючих тезаурусів не виключає можливості практичного застосування принципів укладання таких словників у виробленні оптимальної моделі порівняння лексичних систем, оскільки характер уявлень про ту чи іншу ділянку смыслового континууму значною мірою фіксується лексикою. Семантико-ідеографічний підхід до вивчення лексичного складу кількох мов має незаперечну практичну цінність для контрастивної лексикології, адже “Без урахування системних зв’язків та ієрархічних

відношень на всіх рівнях аналізу (семному, семемному, лексемному, лексико-семантичних груп і лексико-семантичних полів) не може бути адекватного опису лексико-семантичної системи зіставлених мов, бо саме значеннєвість мовної одиниці є основною одиницею контрастивних досліджень, а вона (значеннєвість) визначається місцем мовної одиниці у певній системі” [6, с. 4]. Крім того, враховуючи думку контрастивістів про те, що еталоном зіставлення має бути не реально існуюча мова, а незалежна від зіставлених мов, інтернаціональна система, що містить сукупність знань про дійсність [7], у ролі такої системи (своєрідної “мови-еталону”) може виступати модель, створена за семантико-ідеографічним принципом. Саме тут при порівнянні однієї мови з іншою встановлюються невідповідності і виявляються лакуни, частково пов'язані з культурно-історичними й етнографічними причинами, частково зумовлені мовною специфікою внутрішніх форм [4, с. 244].

Все вищезазначене зумовлює актуальність нашого дослідження, за мету якого поставлено виокремлення принципів розробки оптимальної моделі порівняння лексичних систем споріднених та неспоріднених мов.

У загальному вигляді, тезаурус – це макет лексико-семантичної системи мови і, відповідно, його структура відповідає структурі лексичної системи [8]. Тому цілком логічним є припущення, що принципи побудови статей ідеографічного словника в цілому дотичні до принципів реконструкції семантичних полів. Сам термін “лексико-семантичне поле” не набув однозначного тлумачення й інколи використовується як синонімічний до термінів “лексико-семантична група”, “тематична група”, “парадигма”, “ряд”. Так, зокрема, Ю.С. Степанов називає ряди антонімій, синонімічні ряди, тематичні групи різновидами семантичного поля [10]. За О.С. Ахмановою, **тематична група** – це “ряд слів, які більшою чи меншою мірою збігаються за своїм основним (стрижньовим) семантичним змістом, тобто за належністю до того самого семантичного поля” [1, с. 118], це означає, що до неї в принципі можуть бути включені конституенти різних частин мови.

Найчастіше слова у тематичних розділах і групах розташовані без використання певних принципів чи схем – асоціативно, коли попереднє слово ніби “тягне” за собою наступне, таким чином розкриваючи тему чи підтему [5]. Такий підхід було використано в словнику П.М. Роже (див. приклад словникової статті нижче) [17], а також у більшості сучасних навчальних тематичних словників.

Main Entry:	woman
Part of Speech:	<i>adjective</i>
Synonyms:	distaff, feminine, muliebral, seductive
Main Entry:	woman
Part of Speech:	<i>noun</i>
Synonyms:	Circe, beloved, charmeuse, dame, darling, dona, donna, enchantress, female, feminality, femineity, femininity, femme, femme fatale, frau, gentlewoman, inamorata, ingenue, lady, lover, madam, matron, milady, mistress, paramour, signora, siren, sorceress, sweetheart, vamp, wife, womanhood, womankind

Не заперечуючи доцільності поділу лексики за тематичним принципом задля дидактичних цілей, відзначимо певну обмеженість потенціалу такої класифікації як для досліджень в галузі зіставної лексикології, так і в сфері практичного застосування, зокрема у перекладацькій діяльності та редагуванні. По-перше, вихідним пунктом у структуруванні лексики має бути поділ усього словникового складу на частини мови, що зумовлене самою мовою, відповідно, тенденція закріплювати єдність спільними формальними ознаками виступає однією з основних ознак лексико-семантичних полів [2; 9]. Отже, до лексико-семантичного поля (на відміну від тематичної групи) слід відносити лише одиниці, що належать до однієї частини мови. По-друге, якщо йдеться про “процедуру”, що передуює віднесенню тієї чи іншої одиниці до певного лексико-семантичного угруповання, то в її основі лежить поняття умовної еквівалентності. Під умовною еквівалентністю мається на увазі такий тип відношень

між одиницями, при якому більшість семантичних компонентів семем співпадають, а диференційні семантичні ознаки за певних умов не беруться до уваги. На прикладі наведеної статті тематичного словника ми пересвідчилися, що лексеми, подані в якості “синонімів”, мають лише один спільний семантичний компонент – ‘належність до жіночої статі’, решта ж є диференційними, відтак зазначений тип тезаурусу, незважаючи на безумовну світоглядну цінність, для зіставних досліджень, напевно, є не зовсім релевантним.

Таб. 1

Семантична структура англійських семем тематичної групи “жінка”
(за словником П.М.Роже)

	належність до жіночої статі	належність до певної раси, національності	нааяність впливу на когось або щось	володіння знаннями, уміннями, майстерністю, досвідом	сімейний стан, перебування у шлюбі, положення у сім'ї	зовнішня привабливість або непривабливість	нааяність у характері стійкості, поміркованості	належність до привлейованих шарів суспільства
<i>dame</i>	+							+
<i>Circe</i>	+		+	+				
<i>donna</i>	+	+						
<i>siren</i>	+		+			+		
<i>mistress</i>	+			+				
<i>matron</i>	+				+		+	
<i>lady</i>	+						+	
<i>frau</i>	+	+						
<i>gentlewoman</i>	+							+
<i>madam</i>	+							+

Іншим аспектом, який, безумовно, має братися до уваги, є “стрункість”, самої системи, незаперечність принципів, покладених в основу синопсису. Наприклад, у словнику “The Oxford Dictionary of Slang” корпус британського сленгу розподіляється укладачами на наступні угруповання: “Тіло та його функціонування”, “Люди та суспільство”, “Тварини”, “Продукти харчування, алкоголь та наркотики”, “Речі та субстанція”, “Гроші, комерція та професія”, “Поведінка”, “Відношення та емоції”, “Думка та комунікація”, “Мистецтво, розваги та масова інформація”, “Час таплинність подій”, “Місце та рух”, “Абстрактні якості та стан” [11]. Таке структурування, напевно, має право на існування, особливо з урахуванням того, що автори постулюють виключно практичне застосування цього словника, однак елементам цієї структури так само бракує системності як на вищих, так і на нижчих щаблях розподілу. Так, наприклад, до угруповання “Час таплинність подій” авторами віднесено такі групи, як “Час”, “Початок”, “Затримка та зупинка”, “Досвід та його відсутність”, “Мода” (!!!), “Старість”, “Погода”, “Температура”. Малоімовірно, що перекладач, намагаючись віднайти в цьому словнику англійський відповідник українській лексемі, що позначає людину, яка стежить за модою, типу *фраєр* ‘модно одягнений хлопець, чоловік’, *дефілятор* ‘франт, хвалько, стиляга’, звернеться до заявленої авторами рубрики “Час таплинність подій”...

В “ідеально” побудованому тезаурусі кожне слово в будь-якому зі своїх значень (лексема) займає певну ділянку задалегідь зконструйованої понятійної класифікаційної схеми. Але саме ця схема й стає каменем спотикання, оскільки недоліком більшості існуючих семантичних (ідеографічних) словників є так звана “деревоподібна” класифікація лексики. На думку укладачів “Російського семантичного словника”, така класифікація є заданою самою мовою [9], однак, скоріше за все, мова не здатна створити жодної ієрархічної класифікації, її створюють люди, раціонально впорядковуючи різноманітні мовні факти. Це доводить, наприклад, той факт, що, при порівнянні синопсисів Х. Касареса та М. Молінер, укладених на основі однієї (іспанської) мови, виявляється, що значно різняться не лише

нижчі шаблі розподілу (що, в принципі, є зрозумілим, зважаючи на різні завдання дослідників), але й вихідні, стрижньові, світоглядні позиції [12; 13]. Так, синопису Х. Касареса властива антропоцентрична орієнтація, адже, незважаючи на те, що на перше місце (верхівку дерева) винесено поняття “Бог”, ця гілка виявляється тупиковою, а власне членування розпочинається від поняття “Людина”; натомість синопис М. Молінер можна назвати неопозитивістським, оскільки вершиною лексичного конусу є “Суще”, безвідносно сутності понять, які розташовуються на нижчих шаблях розподілу [4]. Німецьку ідеографію традиційно вважають найбільш “раціональною”, що, не останньою мірою, зумовлено тим, що в основу одного з найвідоміших тезаурусів Р. Майера покладено частотність використання слів, тобто структуру синопису було зумовлено статистичними даними. Незважаючи на гадану бездоганність підходу, значення похибки при побудованні схем, які конструюються не на логіці, а на основі кількісних показників, виявилось зависоким, адже тексти, які бралися в якості матеріалу дослідження, виявилися занадто ідеологізованими, а найбільш частотними виявилися слова на кшталт Keiser, König тощо [15].

Незважаючи на різні вихідні засновки синописів, не можна не констатувати наявності певної інваріантної частини, спільної для всіх мов. Так, зокрема, у центрі класифікації Х. Касареса – людина, в синописі Ф. Дорнзайфа безпосередньо з людиною пов’язано дванадцять з двадцяти понятійних груп, у згаданому словнику Р. Майера чотири з шести понятійних зон “обіймає” людина. Отже, є підстави говорити про універсальність структури ідеографічних словників, принаймні на вищих шаблях розподілу, що зумовлено принциповою спільністю різних мов як знакових систем і спільністю мовної поведінки людей. [13; 14; 15]. Саме це й дозволяє розглядати семантико-ідеографічні схеми в якості моделі порівняння лексичних систем різних мов, своєї мови-еталону, релевантної для зіставлення близькоспоріднених та неспоріднених мов. Універсальний характер тезаурусів (принаймні європейських) зумовлений єдністю матеріального світу, що відбивається в свідомості, відсутністю принципових відмінностей у змісті, який передається засобами будь-якої мови. Безумовно, це не означає повну тотожність уявлення про світ і реалізується у так званих лакунах, які зазвичай концентруються на нижчих шаблях ідеографічної моделі.

Так, наприклад, для української та англійської лексики гендерної семантики такими лакунами можна вважати лексико-семантичні групи “*Назви особи чоловічої / жіночої статі за входженням у партії, суспільні рухи, адміністративно-господарчі об’єднання, по відношенню до суспільних, ідеологічних течій, рухів*”, адже в межах зазначеного угруповання зафіксовано 26 англійських одиниць (15 на позначення особи чоловічої статі, 11 – на позначення особи жіночої статі), натомість українських одиниць, принаймні на рівні мовного стандарту, виявлено не було. Це свідчить про недостатній рівень політичної, а відповідно, й партійної культури в українському соціумі, яка, втім, має неабиякий потенціал для розвитку, про що свідчить поява субстандартних лексичних одиниць з відповідними семантичними характеристиками типу *партяк* жрм; зневажл. “*комуніст; прибічник комуністичної ідеї*”, *єрінніс* “*палкий охоронець природи, член міжнародної організації “Greenpeace”*”, *нацик* “*нацист*” тощо.

Застосування ідеографічного підходу до вивчення лексичного складу мови має незаперечну цінність для розвитку зіставної лексикології, адже уможливорює дослідження парадигматичних та синтагматичних зв’язків у межах визначених угруповань. Вивчення співвідношення між вербалізацією певних “квантів змісту” порівнюваних мов створює необхідний фундамент також і для теорії перекладу, адже перекладацькі трансформації, які складають “технологію” перекладу, сходять до функціонально-структурних відмінностей між мовами, що стикаються одна з одною в процесі перекладу. Зрештою, спроба створення чергової (по можливості, несуперечливої) синоптичної схеми має і загальнофілософське значення, адже відбиває спосіб світосприйняття на сучасному етапі розвитку людства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Проспект работы «Основные вопросы общего языкознания» / О.С. Ахманова. – М.: Ротапринт, 1965. – 72 с.
2. Вільчинська Т.П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 “українська мова” / Т.П. Вільчинська – Тернопіль, 1996. – 182 с.

3. Гиндин С. Семантические словари – карты языкового мира / С. Гиндин // Русский язык. – 2001. – №5. – Режим доступу до журн.: <http://rus.lseptember.ru/article.php?ID=200100501>
4. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1976. – 355с.
5. Костюшко О. Тематичні словники у сучасній слов'янській лексикографії / О. Костюшко // Проблеми слов'язнавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 271 – 280.
6. Кочерган М.П. Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження / М.П. Кочерган // Мовознавство. – 1996. – № 2 – 3. – С. 3 – 12.
7. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
8. Морковкин В.В. Комплексный учебный словарь “Лексическая основа русского языка” / В.В. Морковкин. – М.: Русский язык, 1984. – 1167 с.
9. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений [Под общей редакцией акад. Н.Ю.Шведовой]. – Т.1. – М.: “Азбуковник”, 1998. – 804 с.
10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
11. Ayto J. The Oxford Dictionary of Slang / J. Ayto. – Oxford University Press, 2003. – 474 p.
12. Diccionario de uso del Espanol [M. Moliner]. – Madrid: Gredos, 1998. 1520 p.
13. Diccionario Ideologico De La Lengua Espanola: Desde La Idea a La Palabra, Desde La Palabra a La Idea / Julio Casares y Sanchez. – Barcelona: Editorial Gustavo Gili, 2001. – 1446 p.
14. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen / F. Dornseiff, U. Quasthoff, H. E. Wiegand. – Berlin – New-York: Walter de Gruyter, 2004. – 933 p
15. Meyer R.V. Bedeutungssysteme / R.V.Meyer // Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung.. – 1989. - №43ю – С.10 – 11.
16. <http://thesaurus.reference.com>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Бондаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: контрастивна лексикологія, теорія та практика перекладу.

СЕМАНТИКО-НОМІНАТИВНА ПРИРОДА КОНЦЕПТУ „ЧОРТ” У МОВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ КАРТИНІ СВІТУ Б.-І. АНТОНИЧА

Тетяна ВІЛЬЧИНСЬКА (Тернопіль, Україна)

Стаття присвячена аналізу етноконцепту „чорт” у поетичній творчості Б.-І. Антонича. Виявлено основні смисли, що визначають його семантику у мовно-концептуальній картині світу письменника.

The article deals with the analysis of the concept „devil” in B.-I. Antonych's poetic creative work. Main meanings that reveal its semantics in lingvoconceptual world picture of the writer are found out.

Поява на початку 60-х років на сторінках періодичних видань після майже тридцятирічного замовчування перших публікацій поезій Б.-І. Антонича відразу актуалізувала багато дослідницьких проблем, передусім пов'язаних із тлумаченням його релігійно-філософської лірики як вершинного явища в українській поезії ХХ ст. Творчості Б.-І. Антонича давали самі різноманітні оцінки і характеристики, які часто не узгоджувалися між собою (С. Трофимук, І. Дорошенко, М. Неврлий, Б. Рубчак, Д. Павличко та ін.). Нове прочитання її окреслилося в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у зв'язку з появою праць М. Ільницького, Ю. Андруховича, Л. Стефанівської, В. Махна та ін., що підходили до тлумачення письменницької спадщини як міфосвіту. Подібний підхід значною мірою сприяв активізації дослідницького інтересу до сакрального в ній (М. Новикова, І. Бетко, І. Драч). Проте науковці акцентували увагу насамперед на ролі Б.-І. Антонича як носія релігійно-християнського світогляду й національної ідеології в історії української літератури, тоді як, за словами В. Грещука, літературно-естетичний погляд на новаторство поета обов'язково „має бути доповнений з'ясуванням його мовного феномена як одного з визначних чинників оригінальності й самобутності антоничівської поезії” [3: 224]. І хоча мовні особливості поезики Антонича досліджувалися й раніше (В. Грещук, Л. Невідомська), в аспекті когнітивної лінгвістики вона вивчається вперше.

Дослідження поетичної спадщини в означеному ракурсі актуалізує використання відповідних термінопонять, передусім таких, як „концепт”, „картина світу” та ін. Зауважимо, що у сучасній лінгвокогнітивістиці усталилися певні уявлення як про концепти (О. Кубрякова, Р. Фрумкіна, Ю. Степанов, А. Вежбицька, В. Жайворонок, О. Селіванова та ін.), так і про картину світу (Б. Серебренников, В. Постовалова, Т. Цив'ян, О. Кубрякова, В. Телія, Ж. Соколовська, К. Яковлева, Л. Лисиченко, Ю. Мосенкіс й ін.). Особливе зацікавлення сьогодні викликають насамперед етнокультурні концепти як репрезентанти мовно-концептуальної картини світу, зокрема, її міфопоетичного різновиду. Здебільшого